

УДК 39–045.48 (477.41/.42–191.2) “195/20”

СЕРЕДНЄ ПОЛІССЯ У СИСТЕМІ ЕТНОГРАФІЧНОГО РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ: ЛОКАЛІЗАЦІЯ, МЕЖІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ ст.)

Михайло ГЛУШКО

Львівський національний університет імені Івана Франка, кафедра етнології

У статті проаналізовано наукові погляди провідних сучасних дослідників стосовно Середнього Полісся як історичного явища. Автором встановлено: у багатьох етнологічних працях другої половини ХХ – початку ХХІ ст., в яких ідеться про порушене питання (побіжно чи навмисне), науковці керувалися (і керуються досі) не етнографічними, а природно-географічними, політичними та іншими критеріями, що відтак негативно вплинуло на локалізацію та визначення його меж, призвело до викривлення історичної дійсності тощо. Принаймні у сучасному українському народознавстві домінують два різні підходи у з’ясуванні етнографічної карти України загалом і Середнього Полісся зокрема – львівських і київських етнологів. Спираючись на конкретні методологічно-теоретичні принципи та критерії етнографічного районування, пропонуємо власний погляд на Середнє Полісся як окремих етнографічний підрозділ України, а також його межі.

Ключові слова: Україна, Середнє Полісся, етнографічне районування, стан, прогаліни, критерії, межі.

Залежно від предмету дослідження та наукових завдань українські етнічні землі дослідники поділяють по-різному: історики – передовсім за адміністративно-територіальним (історико-політичним) принципом, географи – за природно-географічними зонами, мовознавці – за діалектами, етнологи – за етнографічними критеріями. На жаль, і досі українські фахівці, які спеціально торкаються проблем історико-етнографічного районування України, дуже часто мало зважають на засадничі основи відповідних поділів чи ігнорують їх зовсім. Зокрема, підґрунтям історико-етнографічного районування слугують генетично споріднені (спільні) та однотипні особливості, властиві для традиційно-побутової культури проміжних одиниць (субетносів, етнографічних груп) певного етносу, що сформувалися унаслідок взаємодії різних природно-географічних, історичних, соціально-економічних, внутрішніх та зовнішніх культурних чинників тощо.

Наукове зацікавлення особливостями традиційної культури і побуту поліщуків має досить давню історію, що вже було предметом уваги українських етнологів¹. У контексті нашого дослідження зупинимось на Середньому Поліссі – складовій частині Полісся як історико-етнографічного регіону, зосередившись передовсім на дискусійних моментах стосовно його локалізації і меж у науковій літературі, яка побачила світ протягом другої половини ХХ – на початку ХХІ ст.

Саме упродовж останнього півстоліття, позаяк лише 50-ті роки ХХ ст. можна вважати початком визначення етнографічних районів усієї України, наукових критеріїв їх дослідження тощо – час, коли народознавці почали готувати двотомну працю “Українці”. Задля того 20–23 лютого 1956 р. в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (нині Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України) організували і провели спеціальну нараду, учасниками якої були етнологи, фольклористи, мовознавці, історики, економісти, географи та інші фахівці гуманітарного профілю².

На цій нараді з доповіддю про етнографічне районування України виступив Григорій Стельмах³ – один із провідних тогочасних українських етнологів. На його думку, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. існували “такі *основні етнографічні райони* (тут і далі курсив автора. – М. Г.) України: Полісся, Карпати, Правобережна і Лівобережна Україна (в основному Придніпров’я), Галичина і Степова Україна”⁴. У контексті нашого дослідження праця Г. Стельмаха викликає зацікавлення з двох причин. Перша: фактично відтоді “етнографічний район” в українській народознавчій науці стає одним із базових понять. Причина друга – відсутністю чіткого розуміння ученим різниці між історико-політичними та історико-етнографічними районами України, позаяк дослідник “поставив в один ряд етнографічні (Полісся), історико-політичні (Правобережна Україна, Лівобережна Україна, Галичина) та географічні (Карпати, Степова Україна) райони”⁵. Увагу привертає також те, що автор доповіді (статті) не зазначив конкретних меж кожної з названих території, а саме Полісся як “район” поділив за адміністративно-територіальним принципом – на Волинське, Київське та Чернігівське⁶, хоча і відзначив характерне для цього

¹ Бондарчик В. К., Матейко Е. И. Полесье в историографических исследованиях и источниках // Полесье. Материальная культура. Киев, 1988. С. 8–27.

² [Б. а.] Нарада з питань про етнографічні групи та локальні особливості в культурі і побуті українського народу кінця ХІХ – початку ХХ ст. // Українська етнографія. Київ, 1958. С. 162–171 [Наукові записки / Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР. Т. ІV].

³ Там само. С. 166.

⁴ Стельмах Г. Ю. Етнографічне районування України кінця ХІХ – початку ХХ ст. // Українська етнографія. Київ, 1958. С. 106 [Наукові записки / Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР. Т. ІV].

⁵ Макарчук С. Історико-політичне та етнографічне районування України: питання співвіднесеності // Народознавчі Зошити. 2001. № 3. С. 389.

⁶ Стельмах Г. Ю. Етнографічне районування України... С. 107.

району триваліше збереження архаїчних пережитків порівняно з теренами Наддніпрянської України⁷. Відповідне спостереження Г. Стельмах спробував підтвердити конкретним фактажем, який стосується окремих ділянок традиційної культури місцевих автохтонів – одягу і взуття, хліборобських знарядь праці та форм поселення, житла і двору тощо.

Відтак результати згаданої наради українських спеціалістів гуманітарного профілю лягли в основу етнографічного районування, яке узагальнили Дмитро Косарик, Кость Гуслистий і Володимир Горленко в одному з параграфів колективної праці “Українці”⁸. Зокрема, на основі фактичного матеріалу в межах української етнічної території учені виділили три “великі етнографічні райони”: центрально-східний (південно-східний), північний (поліський) і західний (південно-західний). На думку дослідників, північний “великий етнографічний район” охоплює центральні і північні райони Чернігівщини, північні райони Сумської та Київської областей, північну частину Житомирської області і “північно-західну частину Волині (мабуть, Волинської і Рівенської областей. – М. Г.)”⁹. Цим твердженням про Полісся автори фактично й обмежилися, хоча серед інших етнографічних районів вони виділили ще окремі “підрайони” чи “локальні групи”¹⁰. І все ж, порівняно зі схемою етнографічного районування України, яку запропонував Г. Стельмах, Д. Косарик, К. Гуслистий та В. Горленко зробили значний поступ. Зокрема, учені зважали не лише на внутрішню структурованість українського етносу залежно від наявності окремих етнографічних груп, а й на етапи освоєння українцями теренів сучасної України, а також на розповсюдження у межах України трьох нарід української мови.

Згодом К. Гуслистий¹¹ повторив відповідне етнографічне районування України в колективній праці “Народы европейской части СССР”, яка побачила світ 1964 р. в серійному виданні “Народы мира”¹². У цьому ж дослідженні вчений увів у

⁷ Стельмах Г. Ю. Етнографічне районування України... С. 106.

⁸ [Косарик Д. М., Гуслистий К. Г., Горленко В. Ф.]. Сучасні етнографічні райони і локальні групи українського народу // Українці: Історико-етнографічна монографія у двох томах (Макет). Київ, 1959. Т. 1. С. 27–31.

⁹ Там само. С. 28.

¹⁰ Там само. С. 28–29.

¹¹ Гуслистий К. Г., Могила А. П. Этнографические группы украинского народа и диалекты украинского языка // Народы европейской части СССР. Москва, 1964. С. 591–592. У “Передмові” до названого видання зазначено, що під час підготовки цього параграфа К. Гуслистий також використав матеріали Д. Косарика та В. Горленка. А. Могила як співавтор цієї праці торкнувся лише діалектів української мови.

¹² Роман Кирчів помилково вважає, що “до схеми етнографічного районування України внесено істотні корективи” саме у цій книжці (Кирчів Р. Історико-етнографічні райони України та етнографічні групи українського народу // Етнографія України: Навч. Посібник / За ред. С. А. Макарчука. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Львів, 2004. С. 125). Як уже знаємо, схему етнографічного районування України, запропоновану Г. Стельмахом на науковій нараді в лютому 1956 р., уперше значно уточнили К. Гуслистий, В. Горленко та Д. Косарик в одному з параграфів монографії “Українці”.

науковий обіг нове поняття – “етнографічна група”¹³ – нині одне з базових понять етнології. Натомість для визначення трьох основних етнографічних районів України К. Гуслистий не вживав терміну “регіон”, як твердять деякі сучасні народознавці¹⁴, а й надалі користувався уже раніше апробованим описовим поняттям – “великі (дослівно – “крупные”) етнографічні райони”, а також терміном “підрайони”¹⁵.

У 60–70-х роках минулого століття українські вчені не опублікували спеціальних праць на порушену тему. Однак це зовсім не означає, що вона не цікавила їх зовсім. Навпаки, щонайменше дві об’єктивні причини змусили етнологів займатися (бодай побіжно) окремими питаннями, пов’язаними з історико-етнографічним районуванням України, зокрема й Полісся.

Причина перша. З 1964 р. починається якісно новий етап в етнографічній науці України; тоді в м. Переяславі-Хмельницькому відкрили перший музей народної архітектури та побуту – цілком нову форму популяризації етнографічних пам’яток. Відтак постали інші скансени – у містах Ужгороді (1970 р.), Львові (1971 р.), Києві (1976 р.) тощо¹⁶.

Найактивнішими учасниками будівництва музеїв просто неба були етнологи, які зіткнулися з низкою нерозв’язаних дослідницьких проблем, передовсім із проблемою структуризації та принципами організування українських музеїв-скансенів¹⁷. І все ж найбільшою тогочасною проблемою музеєзнавців-етнологів була відсутність докладного історико-етнографічного районування України, яку вони намагалися розв’язати на наукових конференціях та шпальтах періодичних наукових видань. Так чи інакше, але скориставшись досвідом зарубіжних колег, в українських музеях-скансенах архітектурні експонати розміщувалися за “зонами” чи “секторами”, що ґрунтувалися на історико-етнографічних, іноді на історико-територіальних або історико-етнотериторіальних принципах. Скажімо, станом на 1980 р. у Львівському музеї просто неба об’єкти народної архітектури західних областей України розміщували в п’яти секторах, зокрема і в секторі “Полісся”¹⁸, де були зосереджені пам’ятки будівництва та побуту населення Західного Полісся¹⁹. Щоправда, саме Полісся (як і Гуцульщину, Лемківщину,

¹³ Гуслистий К. Г., Могила А. П. Этнографические группы... С. 591, 592.

¹⁴ Кирчів Р. Історико-етнографічні райони України... С. 125–126.

¹⁵ Гуслистий К. Г., Могила А. П. Этнографические группы... С. 591–592.

¹⁶ Скрипник Г. А. Етнографічні музеї України: становлення і розвиток. Київ, 1989. С. 221.

¹⁷ Федака П. М. До питання про структуру і принципи організації українських музеїв просто неба (На матеріалах Закарпатського музею народної архітектури та побуту) // Культура і побут населення Українських Карпат (Матеріали республіканської наукової конференції). Ужгород, 1973. С. 176–182; Гудченко З. С. Музеї народної архітектури України. Київ, 1981; Данилюк А. Музеї просто неба і проблеми їх становлення в Україні // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1995. Т. ССXXX: Праці Секції етнографії і фольклористики. С. 479–492, та ін.

¹⁸ Данилюк А. Г., Красовський І. Д., Рибак Б. Я., Янов В. Л. Музей народної архітектури та побуту у Львові: Путівник. Львів, 1980. С. 9–10.

¹⁹ Данилюк А. Оповіді про експонати Львівського скансену. Львів, 2001. С. 9, 51, 53.

Поділля, Бойківщину тощо) дослідники іменували не “етнографічними районами” чи “історико-етнографічними районами”, а “історико-етнографічними зонами” або “історико-етнографічними областями”²⁰, тобто на кшталт географів.

Загалом же виникнення і розвиток музеїв народної архітектури та побуту сприяло, з одного боку, заповненню значної кількості білих плям щодо розвитку та локальної специфіки традиційного житла і господарського будівництва українського селянства XIX – першої половини XX ст., з іншого – значному уточненню меж окремих етнографічних (історико-етнографічних) районів та регіонів України.

Чинник другий. У 60-х роках XX ст. був задуманий “Регіональний історико-етнографічний атлас України, Білорусії і Молдавії” як складова частина загальносоюзного історико-етнографічного атласу²¹. Ще раніше (у 40-х роках) розпочали підготовку “Атласу української мови” українські діалектологи²². Однак якщо праця останніх увінчалася випуском фундаментального тритомного дослідження з однойменною назвою, то узагальнені результати (у формі атласу) науково-пошукової роботи етнографів невідомі читачам і досі. І все ж нові етнографічні матеріали, набуті народознавцями під час тогочасних наукових експедицій та відряджень, згодом стали важливою джерельною базою для підготовки багатьох індивідуальних тематичних (із господарських занять, промислів і ремесел, народного житла, одягу, їжі, традиційної обрядовості тощо) та колективних регіональних історико-етнографічних досліджень, а заодно ж сприяли корегуванню й уточненню меж окремих етнографічних районів та регіонів.

Натомість у 80-х роках українські (львівські) та білоруські народознавці навмисне активно вивчали традиційно-побутову культуру поліщуків, праця яких увінчалася колективним історико-етнографічним дослідженням у двох окремих виданнях²³. В одному з них був опублікований підрозділ Мирослава Мороза та Ігора Чаквіна про Полісся як “історико-етнографічну область”, його локалізацію і межі²⁴, на якому зупинимось докладніше. Зокрема, залучивши різні дані (історичної географії, історії, лінгвістики, етнографії), автори підрозділу вперше докладно з’ясували цілу низку важливих для сучасної етнологічної науки питань: суть і частоту вживання назви “Полісся” і споріднених з нею інших назв-топонімів (скажімо, Підляшшя) у діахронії, їхнє поширення у межах певної території,

²⁰ Данилюк А. Г., Красовський І. Д., Рибак Б. Я., Янов В. Л. Музей народної архітектури... С. 9, 12.

²¹ Гуслистий К. Г. Предисловие // Региональный историко-этнографический атлас Украины, Белоруссии и Молдавии: Проспект. Киев, 1969. С. 3–4.

²² Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. Київ, 1990. С. 18.

²³ Общественный, семейный быт и духовная культура населения Полесья. Минск, 1987; Полесье. Материальная культура. Киев, 1988.

²⁴ Мороз М. А., Чаквин И. В. Полесье как историко-этнографическая область, ее локализация и границы // Полесье. Материальная культура. Киев, 1988. С. 28–40.

співвідношення і різницю, з одного боку, етнонімів “українець”, “білорус” та “росіянин”, з іншого – самоназви “поліщук” тощо. Безперечно, у контексті нашого дослідження найбільше зацікавлення викликають інтерпретації згаданими науковцями Полісся як окремого етнографічного підрозділу і його границь.

Проаналізувавши різні історичні джерела XIV – початку XX ст., а також погляди вчених-попередників, М. Мороз й І. Чаквін дійшли правильного висновку про те, що впродовж зазначеного періоду локалізація назви “Полісся” постійно розширювалася (у XIV–XVI ст. її вживали на означення теренів Туро-Пінського князівства та Берестейських земель²⁵). Водночас народознавці зауважили й інше: у писемних джерелах і наукових працях майже завжди фігурує басейн ріки Прип’яті та її правих приток як центр Поліського краю²⁶. Цей факт викликає зацікавлення ще й з тієї причини, що саме серед місцевого населення розповсюджений ендоепонім “поліщук” (у побутовій свідомості найстійкіше він зберігся в ареалі між верхів’ями ріки Ясельди і нижньою течією ріки Птичі, по умовній лінії Ружани — Ганцевичі — Поріччя і південніше від неї), натомість автохтонам інших районів та місцевостей Полісся він невідомий зовсім, або для їх визначення вживалися історичні, територіальні, локальні та мікроетноцентричні назви (“полехи”, “литвини”, “волиняни” тощо)²⁷. Незважаючи на цю обставину, автори проінтерпретували Полісся як “історико-етнографічну область”, тим самим визнаючи зональний поділ досліджуваного регіону за етнічною ознакою та адміністративно-територіальним принципом (“українське”, “білоруське”, “російське”, “литовське”, “польське” (Люблінське) Полісся²⁸), а не за етнографічними критеріями, з чим важко погодитися.

По-перше, запропонований М. Морозом та І. Чаквіним поділ Полісся, а заодно і найменування окремих його частин, не вписуються в окреслені самими дослідниками межі відповідного регіону. Зокрема, згідно з твердженням учених, “ядро” Полісся становить білорусько-українська зона, яка охоплює широке пасмо по умовній лінії таких населених пунктів: Ратно — Іваново — Береза — Івацевичі — Ганцевичі — Старобин — Птича — Мозир — Єльськ — Словечне — Олевськ — Сарни — Костопіль — Ковель — Ратно²⁹. За винятком Мозирщини, де справді присутні елементи традиційно-побутової культури білорусів, уся територія окресленого масиву належить до українських етнічних земель. Це саме стосується усієї південної Берестейщини, а також Люблінщини, Побужжя та Південного Підляшшя, які, на думку деяких учених, становлять “польське” Полісся.

²⁵ Мороз М. А., Чаквін І. В. Полесье как историко-этнографическая область... С. 30.

²⁶ Там же. С. 32.

²⁷ Там же. С. 33–36.

²⁸ Там же. С. 32, 34, 37–39.

²⁹ Там же. С. 37.

По-друге, спираючись на наукові положення Юліана Бромлея³⁰, М. Мороз та І. Чаквін фактично доволіно протрактували поняття “історико-етнографічна область”, в чому пересвідчимося згодом.

Щодо меж Полісся у широкому значенні, то автори визначили їх так: західна межа пролягає уздовж ріки Західний Буг, південна – по лінії міст Володимир-Волинський — Луцьк — Рівне — Новоград-Волинський — Київ — Ніжин — уздовж ріки Сейма до сучасного кордону України і Російської Федерації. На сході від цього кордону у Брянській області до Середньоросійської височини лежить територія, яку географи та етнологи іменують Брянсько-Жиздринським Поліссям. Північну границю Полісся утворює лінія, яка пролягає північніше населених пунктів Брест, Кобрин, Ганцевичі, Слуцьк до ріки Березини і на лівому березі Дніпра в басейні ріки Сож³¹.

Доволі плутано й неоднозначно у праці М. Мороза та І. Чаквіна йдеться про Середнє Полісся: на їхню думку, таким є усе Прип’ятське Полісся, якщо “Центральне Полісся [...] об’єднують із західним”³². Натомість саме Центральне Полісся становлять “*регіони*” з найбільш вираженими “поліськими” рисами, які спостерігаються у сучасних Рівенській і Житомирській областях України та Пінському, Столинському і Лунинецькому районах Білорусії. Відтак учені констатували: “Нижче центрального Полісся розміщене південне, на сході безпосередньо до ріки Дніпро східне, а на захід до р[іки] Західний Буг – західне”³³. Отже, у межах усього Прип’ятського чи Середнього Полісся автори виділили аж чотири “регіони”, серед яких центральний охоплює, мабуть, його “ядро”, тобто білорусько-українську зону в басейні ріки Прип’яті³⁴, про що вже йшлося. Однак відповідний погляд на Середнє Полісся загалом і Центральне зокрема не вписується у рамки локалізації інших “регіонів”, що їх розглянули вчені. Зокрема, залежно від розміщення по обидва боки від Дніпра в межах України М. Мороз та І. Чаквін виділили лівобережне (східне) і правобережне (західне) Полісся, причому дослідники дійшли висновку про те, що в етнографічній літературі дуже часто східним Поліссям вважалася також східна частина правобережного Полісся, приблизно на схід від ріки Ясельди, далі – Прип’яті, до впадіння Горині і вниз по течії цієї ріки. Землі, які лежать на заході від цієї границі, аж до ріки Західного Бугу, становлять уже Західне Полісся³⁵.

Загалом трактування М. Морозом та І. Чаквіним Полісся як “історико-етнографічної області”, його поділ передовсім за етнічними ознаками та адміністративно-територіальним принципом, відсутність чіткої локалізації окремих “регіонів”, зокрема й Середнього (чи Центрального) Полісся – ось

³⁰ Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса. Москва, 1983. С. 81–82.

³¹ Мороз М. А., Чаквин И. В. Полесье как историко-этнографическая область... С. 38–39.

³² Там же. С. 40.

³³ Там же.

³⁴ Там же. С. 37.

³⁵ Там же. С. 39.

далеко не повний ряд значних недоліків і прогалин, які нині потребують або наукового спростування, або перегляду в межах набутих українськими народознавцями нових польових етнографічних матеріалів та нових результатів їхнього аналізу.

Не стояли осторонь щодо історико-етнографічного районування України і провідні спеціалісти-етнологи ІМФЕ ім. М. Т. Рильського АН УРСР, особливо зі середини 80-х років, коли значні наукові здобутки львівських народознавців на ниві етнографічного дослідження українців Карпат³⁶ та поліщуків стали очевидною реальністю. Стосується це насамперед таких фахівців, як В. Горленко, Всеволод Наулко та Анатолій Пономарьов.

В. Горленко спершу виступив з цього питання на одній із всесоюзних сесій етнографів та антропологів³⁷, а відтак опублікував стислу статтю в “Географічній енциклопедії України”, в якій територію сучасної України поділив на шість “*етнографічних районів*”: Північний (Поліський), Центральний (Середньонаддніпрянський), Слобожанщину, Поділля, Південний і Карпатський³⁸. Північний (Поліський) район, на його думку, охоплює “майже всю Волинську та Ровенську (нині Рівенська. – М. Г.) області, північні частини Житом[ирської], Київ[ської], Черніг[івської], Сум[ської] та Хмельн[ицької] (? – М. Г.) областей” і поділяється на три *підрайони*: лівобережний, центральний та західний³⁹, щоправда, не локалізуючи терени кожного з них. У межах цього ж “*етнографічного району*” автор також виділив дві окремі етнографічні групи: литвинів – населення середнього Подесяння, і поліщуків – українців, які проживають на півночі “від Любомля, Ковеля, Луцька і Ровно до кордону з Білорусією”⁴⁰.

Отже, твердження В. Горленка стосовно Північного (Поліського) району та його складових частин є надто загальні і суперечливі. Зокрема, постає питання: що становить власне Полісся як етнографічний район, якщо поліщуки заселяли незначну за площею територію (фактично північну смугу Волинської та Рівенської областей), південна межа якої, згідно зі щойно процитованим описом, пролягає значно далі на північ. Як у рамки відповідного районування вписується “північна частина Хмельницької області” – зовсім важко збагнути.

Загалом же порівняно з попередньою працею (опублікованою у співавторстві з Д. Косариком та К. Гуслистим в “Українцях”) автор поділив Україну за географічними та адміністративними критеріями, а не за етнологічними. У цій

³⁶ Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження. Київ, 1983; Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження. Київ, 1987.

³⁷ Горленко В. Ф. Проблема этнографического районирования Украины и украинцев // Всесоюзная сессия по итогам полевых этнографических и антропологических исследований 1978–1979 гг.: Тезисы. Уфа, 1980.

³⁸ Горленко В. Ф. Етнографічне районування // Географічна енциклопедія України. Київ, 1989. Т. 1. С. 393–394.

³⁹ Там само. С. 393–394.

⁴⁰ Там само. С. 394.

же розвідці В. Горленко відмовився і від поняття “великі етнографічні райони”, тобто фактично не визнавав, з одного боку, загальну концепцію етнографічного районування України, запропоновану ще наприкінці 50-х років ХХ ст., з іншого – значні наукові здобутки українських діалектологів.

Передовсім за географічними та історико-політичними критеріями поділив Україну на кілька основних “історико-етнографічних зон” (Полісся, Середнє Подніпров’я, Поділля тощо) інший провідний київський народознавець – В. Наулко⁴¹. Стосовно Полісся, то автор наголосив, що воно охоплює басейн ріки Прип’яті, а також сусідні райони лісової смуги. Водночас дослідник схилився до думки тих учених, які поділяли Полісся за етнічними ознаками: на українське, білоруське, литовське, польське, стверджуючи, що для того є об’єктивні причини – “споконвіку воно (Полісся. – М. Г.) було зоною взаємодії різних народів, насамперед слов’янських та балтських”⁴². Крім того, учений звернув увагу на побутування у сучасній науці районування Полісся за адміністративно-територіальним принципом: “Полісся Українське, Білоруське, Брянське, або Ровенське, Житомирське, Чернігівське, Гомельське тощо”⁴³. Згадав автор і про те, що під час районування цього “*regionu*” мовознавці враховують ареали поширення говірок, а етнографи – особливості культури та побуту⁴⁴, але не більше, позаяк знехтував ними як важливими критеріями історико-етнографічного районування України загалом і Поліського краю зокрема.

Наприкінці 80-х років науковці ІМФЕ ім. М. Т. Рильського АН УРСР почали готувати узагальнювальне історико-етнографічне дослідження про традиційну культуру та побут українців. У рамках підготовки цієї фундаментальної праці етнографічним районуванням України спеціально займався А. Пономарьов. Спершу в матеріалах однієї з конференцій етнолог поділив усю Україну на десять “історико-етнографічних регіонів”, серед яких фігурує і Полісся⁴⁵. Відтак учений висловив власне бачення щодо внутрішньої структури українського етносу та ще декілька разів уточнював етнографічну мозаїчність України. Зокрема, у макеті тому “Українці” як складової задуманого спеціалістами Інституту етнології та антропології ім. М. М. Миклухо-Маклая РАН серії праць “Народи и культуры”, а також у самому російськомовному виданні “Українці”, автор вважав найбільшою одиницею регіональних утворень “історико-етнографічний регіон”, який поділяється на “підрегіони”, ті, своєю чергою, –

⁴¹ Наулко В. І. Історико-етнографічне районування України та етнографічні групи українського народу // Культура і побут населення України: Навчальний посібник для вузів. Київ, 1991. С. 22–23.

⁴² Там само. С. 22.

⁴³ Там само.

⁴⁴ Там само. С. 22–23.

⁴⁵ Пономарьов А. П. Дослідження Поділля як історико-етнографічного регіону України // Тези доповідей і повідомлень 1-ї Тернопільської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції. Тернопіль, 1990. Ч. III: Секція V: Етнографія, фольклор. С. 1.

на “історичні зони”, які інколи охоплюють ще “етнографічні області”. Початковою одиницею регіонального поділу була, на його думку, “земля”⁴⁶. Щоправда, згодом (в інших працях) дослідник трохи змінив та уточнив загальну систему регіонального членування України. Так, в одному з його посібників вона набула такого вигляду: “історико-етнографічні області” (“суперрегіони”), які, своєю чергою, охоплювали “історико-етнографічні регіони”, ті – “історичні зони”, на території яких часто формувалися “етнографічні райони”. Зрозуміло, як і в попередньому випадку, початковою одиницею регіонального поділу вважалася “земля”⁴⁷. Натомість у двотомній колективній монографії про українців дослідник знову коригує свою систему регіонального членування українських етнічних земель: “історико-етнографічні області” – “історико-етнографічні регіони” – “підрегіони” – “історичні зони” – “етнографічні райони” – “земля”⁴⁸.

Так чи інакше, але серед вживаних ученим понять, які стосуються етнографічного районування, конкретного наукового визначення удостоїлося лише одне – історико-етнографічний регіон:

Це таке етнотериторіальне утворення в рамках усього етносу, котре за історичною долею та етнічним обличчям його населення є самобутнім, що зафіксовано в історичних документах і відтворене у крайовій символіці та людській пам’яті⁴⁹.

Маючи на меті наповнення зазначеного поняття адекватним змістом, А. Пономарьов подавав у своїх працях конкретний фактичний матеріал, який стосується окремих відповідних “регіонів”. Загалом, на думку вченого, для населення таких територій були характерні: самоназва регіону та його людності, етнічна і крайова самосвідомість, наявність державного, природного, адміністративного чи соціального кордону, регіональний тип культури⁵⁰.

Саме з цієї причини запропоновану А. Пономарьовим систему “етнографічної” регіоналізації України відразу (“по гарячих слідах”) спростував інший відомий український народознавець Михайло Тиводар, який наголосив:

⁴⁶ Пономарев А. П. Историко-этнографическое районирование // Украинцы. Макет тома серии “Народы и культуры”. Москва, 1994. Кн. 1: Этническая история. Антропология. Язык. Расселение. С. 75; *Его же*. Историко-этнографическое районирование // Украинцы. Москва, 2000. С. 28.

⁴⁷ Пономарьов А. Українська етнографія: Курс лекцій. Київ, 1994. С. 130.

⁴⁸ Пономарьов А. Регіональні барви України й українців // Українці: Историко-етнографічна монографія у двох книгах. Опішне, 1999. Кн. 1. С. 59.

⁴⁹ Пономарьов А. Українська етнографія... С. 132; *Его же*. Историко-этнографическое районирование // Украинцы. Макет... С. 78; *Його ж*. Регіональні барви України... С. 60; *Его же*. Историко-этнографическое районирование // Украинцы. С. 31.

⁵⁰ Пономарев А. П. Историко-этнографическое районирование // Украинцы. Макет... С. 75–105; *Його ж*. Регіональні барви України... С. 59–72; *Его же*. Историко-этнографическое районирование // Украинцы. С. 28–42, та ін.

Спроба піднести історико-етнографічну зону (регіон) до рівня субетносів чи навіть етносів, намагання доказати, що закарпатцям, буковинцям, подолянам, волинянам, полтавцям, слобожанам, поліщукам та іншим (локальним групам населення. – *М. Г.*) властива регіональна самосвідомість [...] – не що інше, як підведення “наукового” обґрунтування необхідності федералізації України⁵¹.

До сказаного треба ще додати: відповідна регіональна концепція етнографічного районування України А. Пономарьова не була випадкова, вона ґрунтувалася на певних уявленнях дослідника про виникнення та історичний розвиток українського народу, про місце і роль представників інших етносів у заселенні та освоєнні споконвічних українських земель тощо.

Уперше своє бачення етнічної історії в Україні автор відкрито оприлюднив наприкінці 1990 р., торкнувшись в одній зі статей стану та перспектив подальшого розвитку української етнології. Зокрема, як вважав учений, першочерговим завданням народознавців мала бути підготовка спеціальної серії праць “Народи України”⁵², тобто на зразок уже опублікованої серії “Народи мира”. Щоправда, з цим категорично не погодився львівський фахівець-етнограф та фольклорист Р. Кирчів, який доводив, що необхідність подібних видань є надумана, позаяк неукраїнці – “це не якісь окремі етноси і тим більше не нації, що зі своєю територією входять у склад України, а вихідці, частки інших народностей і націй, етнографічна територія і національне ядро яких знаходиться поза межами України”⁵³. До речі, тут же Р. Кирчів чітко визначив постулат ще одного дуже актуального для сучасної народознавчої науки питання – потребу суворо “дотримуватися історико-етнографічних, а не адміністративно-територіальних критеріїв регіоналізації”⁵⁴ під час вивчення різних підрозділів України як етнографічного материка.

Незважаючи на слушні думки цього львівського народознавця, на жаль, А. Пономарьов фактично знехтував ними, позаяк під час етнографічного районування України і надалі керувався адміністративно-територіальними критеріями, частково – природно-географічними. Мало того, етнолог не лише ігнорував різницю між історико-політичними регіонами, природно-географічними (топонімічними) зонами та етнографічними районами України, а й подавав у своїх працях різну кількість самих типологічних одиниць. Скажімо, якщо спершу автор налічував десять історико-етнографічних регіонів, про що вже була мова, то згодом – лише сім: Середнє Подніпров’я, Поділля, Карпати, Полісся, Полтавщину зі Слобожанщиною та Південь України (щоправда зазначаючи,

⁵¹ *Тиводар М.* Етнографічна мозаїчність українців Закарпаття // Закарпаття: Народознавчі роздуми. Ужгород. 1995. С. 182.

⁵² *Пономарьов А. П.* Українська етнографія: на порозі нового етапу розвитку // Народна творчість та етнографія. 1990. № 6. С. 9–17.

⁵³ *Кирчів Р.* Від чого залежала доля українського народознавства // Народна творчість та етнографія. 1991. № 4. С. 34.

⁵⁴ Там само. С. 35.

що для деяких із них характерний ще внутрішній поділ, зокрема і для Полісся – Лівобережне, Центральне та Західне)⁵⁵. Однак цими регіонами А. Пономарьов не обмежився на підготовленій самим дослідником схематичній карті “Історико-етнографічні регіони України”, позаяк тут їх налічується аж 16 одиниць: Полісся, Волинь, Підкарпатська Русь, Галичина, Покуття, Буковина, Бессарабія та ін.⁵⁶ Словом, кожного разу етнолог виявляв непослідовність, довільно маніпулював регіональністю України, не дотримувався основного змісту задекларованих раніше наукових понять тощо.

На власний розсуд А. Пономарьов досить часто також інтерпретував історію та географію окремих регіонів (земель) України, часом виявляючи елементарну некомпетентність, що негативно позначилося на його схемі історико-етнографічного районування українських етнічних земель загалом. Наприклад, Слобожанщину, на думку вченого, становлять лише Харківська, частина Сумської і східні райони Полтавської областей, а Донщину (Подоння) – усі терени Донецької і Луганської областей, а також та частина етнічної території українців, яка “нині входить до складу суміжних областей Російської Федерації”⁵⁷. Водночас своєрідною “перехідною зоною від Русі до Московії, від України до Росії” була Сіверщина, яка охоплювала Сумщину та сусідні райони Курської області⁵⁸. Через це, певна річ, дослідник змушений був значно “урізати” терени Східного Полісся – обмежитися лише Чернігівською та частиною Київської областей. Сказане стосується усього Полісся як “історико-етнографічного суперрегіону”; його західну межу автор провів по верхів’ю ріки Случ та адміністративній границі між Житомирською і Рівенською областями, південно-західну – по витoku ріки Тетерев, а південну – значно південніше від м. Житомира⁵⁹.

Загалом, пропонуючи свою схему історико-етнографічного районування України, А. Пономарьов часто керувався не загальновідомими фактами та науковими здобутками попередників-народознавців, мовознавців та істориків, а суцього суб’єктивними міркуваннями. Загострюємо на тому увагу навмисне, позаяк не вникаючи в суть цієї схеми, базових підходів вченого загалом, деякі сучасні науковці (етнологи, історики, культурологи, мистецтвознавці, соціологи) автоматично запозичують їх і переносять до своїх праць.

⁵⁵ Пономарев А. П. Историко-этнографическое районирование // Украинцы. Макет... С. 78; Його ж. Українська етнографія... С. 132; Его же. Историко-этнографическое районирование // Украинцы. С. 29, 31; Його ж. Регіональні барви України... С. 59–60.

⁵⁶ Пономарев А. П. Историко-этнографическое районирование // Украинцы. С. 30; Його ж. Регіональні барви України... С. 71.

⁵⁷ Пономарьов А. П. Українська етнографія... С. 144; Його ж. Регіональні барви України... С. 72.

⁵⁸ Там само. С. 68.

⁵⁹ Там само. С. 67, 71 (карта).

Наочне підтвердження сказаного – нещодавно опублікований провідними фахівцями факультету соціології та психології Київського національного університету ім. Т. Шевченка довідник з етнонаціональної структури українського суспільства, в якому історико-етнографічний материк України поділений на 14 “*регіонів*”, серед яких значиться і Полісся⁶⁰. Водночас до складу кожного з них належать відомі історичні зони (Надпорожжя, Надбужжя тощо) – “свого роду символи етнічної історії українців”, а також етнографічні райони та “*регіон розселення поліщуків*”⁶¹. Натомість Берестейщина і Стародубщина – це історичні землі України, які відійшли до сусідніх держав, але залишилися частиною українського материнського “*етнорегіону*”. Інакше кажучи, під час знайомства з відповідним баченням історико-етнографічної мозаїчності України, зокрема і Полісся, на гадку знову спадають цілком доречні слова С. Макарчука про те, що подібний “*змішаний*” підхід до районування української етнічної території (з використанням історичних, географічних, історико-політичних та інших назв) “*в наш час не може вважатися прийнятним*”⁶². Прикро, що саме цього підходу дотримується Володимир Євтух як керівник авторського колективу зазначеного довідника – один із провідних сучасних спеціалістів із проблем теоретичної етнології та міжетнічних взаємин в українському суспільстві.

Інший свіжий приклад – нещодавно Борисом Савчуком опублікований навчальний посібник із промовистою назвою “*Українська етнологія*”, в якому вміщений окремий розділ “*Етнорегіональна мозаїчність України*”⁶³. Як і А. Пономарьов, основними етнорегіональними одиницями автор цього посібника вважає “*історико-етнографічні регіони*”, які, з одного боку, становлять чотири окремі “*надрегіони*” (Центральний чи Центрально-Східний, Північний чи Поліський, Західний і Південний), з іншого – охоплюють по декілька “*історичних зон*” та “*етнографічних районів*”⁶⁴. Значиться серед цих регіонів і Сіверщина, яка, на його думку, “*становить свого роду суміжну етнокультурну зону з Білорусією та Росією (Сумщина та сусідні з нею райони Курської області)*”⁶⁵. Підкреслення Б. Савчуком Сіверщини як складової Північного надрегіону безпідставне хоча би з двох причин. Перша: Р. Кирчів, на котрого покликається автор напередодні цього твердження, не згадує про цей історико-адміністративний край, тим паче як про окремий етнографічний регіон⁶⁶. Друга: згідно з історико-

⁶⁰ Євтух В. Б., Троциньський В. П., Галушко К. Ю., Чернова К. О. Етнонаціональна структура українського суспільства: Довідник. Київ, 2004. С. 41.

⁶¹ Там само. С. 42.

⁶² Макарчук С. Історико-політичне та етнографічне районування України... С. 388.

⁶³ Савчук Б. Українська етнологія. Івано-Франківськ, 2004. С. 499–546.

⁶⁴ Там само. С. 505.

⁶⁵ Там само. С. 514.

⁶⁶ Пор.: Кирчів Р. Ф. Етнічна територія України // Українське народознавство: Навч. Посібник / За ред. С. П. Павлюка, Р. Ф. Кирчіва, Г. Й. Горинь. Львів, 1994. С. 60–62; Його ж. Історико-етнографічні райони України та етнографічні групи українського народу // Етнографія України: Навч. Посібник / За ред. С. А. Макарчука. Львів, 1994. С. 127–128.

етнографічним районуванням України Р. Кирчіва, північні райони сучасної Сумської області належать саме до українського Полісся, а не до якогось іншого регіону. За браком місця не зупиняємося на інших, не менш дискусійних і суперечливих, моментах, властивих для цього посібника. Узагальнимо тільки, що за подібних підходів до підготовки відповідних “етнологічних” видань користі з них, м’яко кажучи, мало.

На тлі багатьох згаданих раніше праць вирізняються змістом та науковими підходами окремі підрозділи з порушеного питання у навчальних посібниках “Українське народознавство” та “Етнографія України”, автором яких є уже неодноразово згаданий Р. Кирчів. Зокрема, спираючись на дані діалектного районування, географію діалектних ареалів української народної мови в мовознавстві, а також на наукові здобутки своїх попередників-етнологів, найбільшою типологічною одиницею названий дослідник вважає історико-етнографічний регіон (зону) – Північний (Поліський), Центрально-східний (Південно-східний) і Західний (Південно-західний), кожен з яких ділить ще на певні етнографічні райони та підрайони. Скажімо, залежно від розміщення щодо ріки Дніпра, у межах української частини Північного регіону народознавець виділяє Правобережне і Лівобережне, а також Західне та Східне Полісся. Тут же констатується про те, що Західне Полісся називають ще Прип’ятським, а Східне – Наддеснянським⁶⁷. Очевидно, дотримуючись відповідного погляду стосовно поділу Північного регіону (зони), про Середнє Полісся як окремий етнографічний район уже не могло бути мови.

Загалом, як засвідчує поданий фактаж та його аналіз, у наукових працях наших попередників Середнє Полісся як невід’ємна складова частина всього Поліського краю або відсутнє зовсім, або його терени і межі локалізуються довільно. Такий стан видається малозрозумілим з огляду на те, що для абсолютної більшості українських дослідників теоретичним і науково-методологічним підґрунтям історико-етнографічного районування України слугує доробок радянських етнологів, зокрема прихильників теорії етносу⁶⁸.

Як відомо, головним ідеологом та натхненником цієї наукової теорії справедливо вважається Ю. Бромлей – довголітній директор Інституту етнографії ім. М. М. Миклухо-Маклая АН СРСР, який з відповідної тематики опублікував чимало монографічних праць. У своїх дослідженнях Ю. Бромлей приділив значну увагу також внутрішній структурі етносу як універсальної історичної категорії.

⁶⁷ Кирчів Р. Ф. Етнічна територія України. С. 61; *Його ж.* Етнографічне районування України // Українське народознавство. Київ, 2004. С. 60; *Його ж.* Історико-етнографічні райони... С. 134, 135; *Його ж.* Історико-етнографічні райони України... 2004. С. 130.

⁶⁸ Західноєвропейські та північноамериканські дослідники проблемами історико-етнографічного районування не займаються зовсім (Див.: *Семенов Ю. И.* Предмет этнографии (этнологии) и основные составляющие ее научные дисциплины // Этнографическое обозрение. 1998. № 2. С. 3–17; *Винер Б. Е.* Этничность: в поисках парадигмы изучения // Этнографическое обозрение. 1998. № 4. С. 3–26, та ін.).

Зокрема, учений розрізняв чотири різні рівні етнічної ієрархії, для визначення кожної з яких пропонував вживати окремі поняття: “основні етнічні одиниці”, “елементарні етнічні одиниці”, “субетнічні підрозділи”, “макроетнічні одиниці” чи “метаєтнічні спільності”⁶⁹.

У контексті нашого дослідження найбільше зацікавлення викликає тлумачення цим етнологом описового поняття “субетнічні підрозділи” – це “спільності, в яких етнічні властивості проявляються менш інтенсивно, ніж в основних етнічних одиницях, і котрі є їхніми складовими частинами”⁷⁰. На його думку, існування “субетносів” пов’язане з усвідомленням групових особливостей тих чи інших компонентів культури, а саме походження таких спільнот буває різним⁷¹. Водночас Ю. Бромлей чітко розмежовував етнічні спільноти різного таксономічного рівня та етнографічні спільності. Останні, як вважав дослідник, бувають двох різновидів: “етнографічні групи” та “історико-етнографічні області”. Перші з них становлять локальні (внутрішні) підрозділи етносу-народу, в культурі яких наявні специфічні елементи. Стосовно іншої етнографічної спільності (“історико-етнографічної області”), то, як наголошував Ю. Бромлей, вживаючи це поняття, етнологи розуміють ареал, який охоплює декілька етносів-народів, тобто категорію, яка у просторовому сенсі має вищий таксономічний рівень, ніж етнос⁷².

На концепції В. Бромлея щодо внутрішньої структури етносу і значенні вживаних ним понять “субетнос”, “етнографічна група” та “історико-етнографічна область” ми зупинилися докладно навмисне, позаяк згодом кожне з них стало невід’ємною складовою понятійно-термінологічного апарату українських етнологів. На жаль, і донині досить часто зміст цих понять вони трактують довільно, а заодно вносять додаткову плутанину в історико-етнографічне районування України. Найбільше це стосується “субетносу” та “етнографічної групи” як означень проміжних етнічних спільнот.

Зокрема, уважно проаналізувавши дослідження Ю. Бромлея, зауважуємо: автор, з одного боку, чітко розрізняв зміст цих понять (“субетнос” – це і колишній етнос, який втратив статус основної етнічної одиниці, і колишня етнографічна група, яка ще не набула статусу основної етнічної одиниці, і соціальна спільність, і расова група тощо, натомість “етнографічна група” – це лише локальний підрозділ основної етнічної одиниці)⁷³, з іншого – вживав їх як синоніми. Останній момент має для нас дуже принципове значення: одночасно використовуючи терміни “субетнос” та “етнографічна група” на означення людських спільнот, Ю. Бромлей уважав кожну з них проміжною одиницею етносу-народу, тобто етнографічними за походженням спільностями. Різниця між ними лише в тому,

⁶⁹ Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса. Москва, 1983. С. 81–82.

⁷⁰ Там же. С. 82.

⁷¹ Там же. С. 83.

⁷² Там же. С. 84.

⁷³ Там же. С. 83–84, 85.

що субетнос може володіти окремою самосвідомістю, паралельно з основною (етнічною), але не завжди, тоді як для етнографічної групи подвійна самосвідомість невласлива зовсім⁷⁴. Саме з цієї причини вчений вважав бойків, гуцулів та лемків етнографічними групами⁷⁵, а не субетносами українського народу.

Очевидно, сказане стосується не лише українців Карпат, а й інших локальних (етнографічних і субетнічних) груп як проміжних одиниць українських автохтонів, зокрема й поліщуків. Однак, як уже знаємо, зазначені наукові положення Ю. Бромлей сучасні народознавці або інтерпретують по-своєму, або ігнорують їх зовсім. Саме тому й існує велика потреба корегування не лише значення назви Середнє Полісся, а й локалізації теренів та визначення конкретних меж. Тим паче, що для того маємо надійну основу – наукові здобутки українських діалектологів.

У пропонованій праці не будемо докладно зупинятися на всіх нюансах діалектологічного поділу Поліського материка, зосередимося лише на ключових моментах. Перший: за даними “Атласу української мови” Іван Матвіяс встановив, що південна межа північного (поліського) наріччя пролягає приблизно по лінії Володимир-Волинський — Луцьк — Рівне — Новоград-Волинський — Київ — Прилуки — Конотоп — далі по ріці Сейм до межі з російською мовою⁷⁶. По цій же лінії визначив південну межу північного наріччя і Степан Бевзенко⁷⁷. Щоправда, не всі дослідники погоджуються з таким розмежуванням північного і південно-західного наріч. Так, Микола Никончук вважав, що межа середньополіського говору як складова північного наріччя пролягає так: на північ від м. Рівного — на північ від м. Новоград-Волинського (між селами Курчиця і Вербівка) — верхів'я ріки Уборть — верхів'я ріки Уж — правий берег ріки Ірша і далі в напрямі до м. Києва⁷⁸.

І. Матвіяс також встановив, що ізоглоси багатьох явищ північного наріччя пролягає на південь від окресленої лінії, а на північ від неї поширена смуга говірок з ознаками південних наріч. У своїй праці автор торкнувся і динаміки зміни ареалів, стверджуючи, що межа між північним і південним наріччями, проведена на підставі даних “Атласу української мови”, пролягає загалом далі на північ порівняно з межею, яку досі визнавала більшість учених. Це явище він пояснює, з одного боку, особливістю критеріїв діалектного членування української мови попередніми дослідниками, з іншого – тим, що риси південних наріч поступово витісняють особливості північного наріччя, через що територія північного наріччя щоразу звужується⁷⁹.

⁷⁴ Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса. С. 83, 85.

⁷⁵ Там же. С. 353.

⁷⁶ Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. С. 33.

⁷⁷ Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ, 1980. С. 204.

⁷⁸ Матвіяс І. Г. Українська мова... С. 34.

⁷⁹ Там само. С. 33–34.

Момент другий: за результатами довголітніх досліджень мовознавці одноставно дійшли висновку про те, що північне наріччя становлять три окремі говори – східнополіський, середньополіський і західнополіський⁸⁰. Зокрема, середньополіський говір розповсюджений у північних районах сучасних Київської, Житомирської та Рівенської областей. На сході його обмежує Дніпро, на заході – ріка Горинь⁸¹. Стосовно південної межі цього говору, то вона збігається з окресленою раніше південною межею північного наріччя в ареалі його побутування.

Отже, наукові здобутки українських діалектологів дають змогу зробити два дуже важливі висновки. Перший: наявність окремого середньополіського говору – це наочне свідчення того, що також існує Середнє Полісся як окрема етнографічна одиниця, тобто за аналогією: бойківський діалект поширений на території Бойківщини, гуцульський говір – на теренах Гуцульщини, подільський діалект – у межах Поділля тощо. Цей висновок цілком вписується у межі загального положення Ю. Бромлей про те, що для проміжної етнічної одиниці (“етнографічної групи”, “субетносу”) властиві специфічні елементи культури, очевидно, й у мовній сфері. Як підтвердження сказаного нагадаємо запропоноване ним визначення “етносу” як основної етнічної одиниці: етнос “становить собою історично сформовану на певній території стійку сукупність людей, якій властиві загальні, відносно стабільні особливості мови (курсив автора. – М. Г.), культури і психіки, а також усвідомлення своєї єдності і відмінності від інших подібних утворень (самосвідомість), зафіксованої в самоназві (етнонім)”⁸². Мову як невід’ємну ознаку основної етнічної одиниці (етносу) вважають сучасні українські етнологи⁸³. Інакше кажучи, наявність, з одного боку, говорів чи діалектів у народній мові, з іншого – окремих проміжних одиниць в етносі – це нероздільно взаємопов’язане явище і сягає воно давніх історичних періодів.

Висновок другий: ареал розповсюдження середньополіського діалекту має збігатися з основними теренами етнографічного Середнього Полісся, зокрема з ареалами побутування головних об’єктів та явищ традиційно-побутової культури тутешнього населення. Принаймні результати досліджень деяких етнологів⁸⁴ і

⁸⁰ Матвіяс І. Г. Українська мова... С. 48–58.

⁸¹ Там само. С. 51, 53–54. У крайній західній частині середньополіського говору в межиріччі Горині і Случа мовознавці виявили деякі риси, що поєднують відповідні говірки із західнополіськими говірками.

⁸² Бромлей Ю. В. Теория этноса // Свод этнографических понятий и терминов. Москва, 1988. Вып. 2: Этнография и смежные дисциплины. Этнографические субдисциплины. Школы и направления. Методы. С. 49.

⁸³ Пономарьов А. Українська етнографія... С. 72; Тиводар М. Етнологія: Навч. посібник для студентів історичного факультету. Ужгород, 1998. С. 64, та ін.

⁸⁴ Див.: Гаврилюк Н. К. Картографирование явлений духовной культуры: По материалам родильной обрядовости украинцев. Киев, 1981; Пономар Л. Г. Народний одяг західноукраїнського Полісся кінця XIX – початку XX ст. Комплексне дослідження реалій та термінів за матеріалами картографування: Автореф. дис. [...] канд. іст. наук. Київ, 2000; Несен І. І. Весільний ритуал Центрального Полісся: традиційна структура та реліктові форми (середина XIX–XX ст.). Київ, 2005.

музикознавців⁸⁵ підтверджують сказане беззастережно. Однак подібні дослідження є наразі рідкісним винятком. Крім того, досліджуваний край автори відповідних праць найчастіше вважають Центральним Поліссям, що не зовсім коректно з лінгвістичного погляду. Зокрема, у тлумачних словниках прикметник “центральний” (“центральна”, “центральне”) пов’язаний з явищами чи об’єктами, що знаходяться або перебувають у центрі чого-небудь. Надто видовженого за формою краю чи регіону, яким є ціле Полісся, це не стосується, навіть тоді, якщо на його території справді є умовний чи реальний “центр”. Тому найприйнятнішою для нас є назва Середнє Полісся.

Загалом за етнографічними критеріями та результатами праці українських діалектологів, усе Полісся України – це історико-етнографічний регіон, який поділяється на три етнографічні райони – Східне, Середнє і Західне Полісся. У межах кожного з них можуть існувати мікрорайони та мікроареали, що і засвідчують конкретні дослідження авторів пропонованого видання.

**MIDDLE POLISSIA IN THE SYSTEM OF ETHNOGRAPHIC
REGIONALIZATION OF UKRAINE: LOCALIZATION AND BORDERS
(BASED ON RESEARCH WORKS OF THE SECOND HALF OF the
XXth AND EARLY XXIth CENTURIES)**

Mykhailo HLUSHKO

The Ivan Franko National University of L’viv, the Chair of Ethnology

The article provides the analysis of the views of leading contemporary researchers concerning an ethnographic mosaic variety of the Middle Polissia as historical and ethnographic phenomena. The author has found that at the second half of the XXth and early XXIth centuries the authors of many ethnographic papers who directly or remotely related to the given issue were (and still are) guided not by ethnographic, but natural geographical, political and other criteria. Thus, they represented the attitudes that had rather negative influence upon the localization and border demarcation between numerous historical ethnographic regions and districts, misused main ethnological concepts, distorted a historical reality etc. Two different kinds of approaches to ethnographic mapping of Ukraine prevail in contemporary Ukrainian ethnology – especially among Lviv and Kyiv scholars. Based on specific methodological and theoretical principles and ethnographic zoning criteria, we offer our own view on the Middle Polissia as a separate ethnographical sub-region of Ukraine and also its boundaries.

Key words: Ukraine, Middle Polissia, ethnographic regionalization, state, omissions, criteria, boundaries.

⁸⁵ Див.: *Клименко І.* Купальсько-петрівські мелотипи Прип’ятського Полісся: Матеріали до атласу музичних діалектів // *Проблеми етномузикології: Збірник наукових праць / Упоряд. О. Мурзина.* Київ, 1998. Вип. 1. С. 107–136; *Корониченко Г.* Перехідна зона як об’єкт мелогографії (за матеріалами весільних наспівів межиріччя Тетерева та Ірпеня) // Там само. С. 137–166.

**ЭТНОГРАФИЧЕСКОЕ РАЙОНИРОВАНИЕ СРЕДНЕГО ПОЛЕСЬЯ:
ЛОКАЛИЗАЦИЯ, ГРАНИЦЫ (ПО МАТЕРИАЛАМ НАУЧНЫХ
ИССЛЕДОВАНИЙ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX – НАЧАЛА XXI ВЕКОВ)**

Михаил ГЛУШКО

Львовский национальный университет имени Ивана Франко, кафедра этнологии

В статье проанализированы научные взгляды ведущих современных исследователей относительно Среднего Полесья как историко-этнографическое явление. Автором установлено: во многих этнологических работах второй половины XX – начала XXI вв., в которых говорится о рассматриваемом вопросе (вскользь или намеренно), ученые руководствовались (и руководствуются до сих пор) не этнографическими, а естественно-географическими, политическими и другими критериями, что соответственно негативно повлияло на локализацию и определение границ многих историко-этнографических регионов и районов, привело к подмене главных этнологических понятий, искажению исторической действительности и т. д. По крайней мере в современном украинском народоведении доминируют два разных подхода при определении этнографической карты Украины – львовских и киевских этнологов. Избрав конкретные методологически-теоретические принципы и критерии этнографического районирования, предлагаем собственный взгляд на Среднее Полесье как этнографическую составную часть Украины и ее границы.

Ключевые слова: Украина, Среднее Полесье, этнографическое районирование, состояние, пробелы, критерии, границы.

Стаття надійшла до редколегії 2.04.2007

Прийнята до друку 20.12.2007